

**О. Боднар, викл.,
Тернопільський національний економічний університет**

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Мотивний аналіз повісті Т. Шевченка "Близнецы", роману В. Шевчука "Стежка в траві. Житомирська сага" та ін. дає підстави стверджувати, що екзистенційні ідеї в українській літературі, беручи свій початок ще від роздумів Г. Сковороди, знаходили оригінальне втілення, зокрема у творах Т. Шевченка і В. Шевчука.

Ключові слова: екзистенціалізм, абсурд, відчуженість, самотність, суб'єктивність істини.

Мотивний аналіз повісті Т. Шевченка "Близнецы", роману В. Шевчука "Тропа в траві. Житомирська сага" і т. д. дає оснований утверждать, что экзистенциальные идеи в украинской литературе, беря свое начало еще от размышлений Г. Сковороды, находили оригинальное воплощение, в частности в произведениях Т. Шевченко и В. Шевчука.

Ключевые слова: экзистенциализм, абсурд, отчуждение, одиночество, субъективность истины.

Motif analysis of T. Shevchenko's story "Twins" and V. Shevchuk's novel "Path in the grass. Zhytomyr saga" and others gives reason to believe that the existential ideas in Ukrainian literature, dating back to Skovoroda's thoughts, found the original implementation, particularly in T. Shevchenko's and Val. Shevchuk's works.

Key words: existentialism, absurdity, alienation, loneliness, truth subjectivity.

Чотири "стовпи", які сформували світогляд Валерія Шевчука, за його власним зізнанням, – це літописець Самійло Величко, філософ Григорій Сковорода, письменники Тарас Шевченко та Іван Франко. Спробуємо простежити імпульси, що йшли від Тараса Шевченка, в аспекті розвитку екзистенційних інтенцій.

Екзистенціалізм як філософська концепція та літературний напрям – одне з найбільш поширених явищ світового літературного процесу ХХ століття. Творчість майже кожного письменника позначена впливом екзистенціалізму. Означену нами тему так чи інакше порушували ряд літературознавців, інтерпретаторів творчості Т. Шевченка і В. Шевчука, а саме: С. Павличко, Л. Тарнашинська, О. Тарнавський, Ю. Шерех та ін. Вони вирізняють

у творах українських письменників такі риси екзистенціалізму, як усвідомлення абсурдності світу, самоусвідомлення, визначення свого призначення, прагнення до внутрішньої свободи, розчарування у навколишньому світі.

Ідеї, що лягли в основу екзистенціальної філософії, знайшли своє відображення і в творчості українських мислителів, письменників, зокрема Т. Шевченка, Г. Сковороди, М. Гоголя, Лесі Українки, І. Франка, В. Винниченка, В. Стефаника, В. Підмогильного, М. Хвильового, М. Івченка, Є. Плужника, Т. Осьмачки, В. Стуса, В. Шевчука. Про це, зокрема, пише Анна Горнятко-Шумилович [1], констатує значний вплив поглядів Г. Сковороди (особливо "концепції щастя") на багатьох українських письменників.

Відношення між категоріями світу і людини відіграють провідну роль у Шевченковому світогляді. Герої Т. Шевченка при звичному зовні вияві життя сприймаються як люди внутрішньо вільні, котрі самі обрали свій шлях, чітко визначили цінності. Як і Г. Сковорода, Т. Шевченко стверджує непереможність духовно вільної людини. Він наголошує на виховному ефекті доброго ставлення для утвердження в людині власної гідності як стимулу до її духовного збагачення й розвитку.

Простежується чітка позиція письменника в повістях, більшість яких має щасливий кінець: зло рухається до свого краху і справедливість торжествує. Щоб розрізнити добро і зло, між якими не існує чітких меж, герої проходять тернистий життєвий шлях, здобувають свій досвід тривалою і важкою працею, заслуговують стражданнями і доброчесністю. Автор позиціонує їх із погляду гуманізму; його ідеал людини – це переконаний християнин, добробут якого зароблений власною працею, який готовий допомогти бідним і стражденним, а душа такої людини здатна до відчуття прекрасного як у житті, так і в мистецтві.

Так, персонажів повісті "Близнецы" (1855) Никифора Федоровича Сокиру та його дружину Парасковію Тарасівну виведено як подружню пару людей літнього віку, що прожили в мирі й благополуччі багато років, але не мали дітей. Вони довго і щиро молилися до Бога і надіялися, зрештою і надіятись перестали, проте стався такий випадок – покритка підкинула їм діток-близнят. Вже з початку повісті переймаємося добрим ставленням цього подружжя одне до одного і до цієї неординарної ситуації. Никифор Сокира –

український сільський інтелігент, мудра людина, яка розводить бджіл, щоб відсторонити себе від будь-якого корисливого і необхідного зіткнення з людьми, а разом з тим від усього мерзенного і низького. Автор підкреслює, що людина насправді щаслива тоді, коли вміє відгородити себе від усього недостойного і бути щасливою тим, що набула власними руками. Саме таким і був Никифор Сокира. В цьому відчутний вплив ідей Г. Сковороди.

Викликає співпереживання й інший персонаж повісті – вчитель хлопців-близнюків Степан Левицький. Вихідець з убогої багатодітної сім'ї старанно навчає дітей і пам'ятає про батьків. Принісши їм свій заробіток, він викликає повагу і в Никифора Сокири. Відбулися внутрішні зміни особистості цього героя. Під впливом ласкавого поводження і матеріальної винагороди за свою сумлінність в очах у всіх, та й у нього самого, з'явилася повага до нього. Змінився і вираз його обличчя, став свіжим, спокійним і добрим. Значну роль у цьому відіграв Никифор Сокира. Свою велику вдячність сотнику Сокирі Степан виявляє, піклуючись про його синів, коли ті вступали на навчання.

Щедру душу Никифора Сокири письменник зобразив учинком, коли той подарував десять вуликів Степану зі своєї пасіки. В захваті від щедрості Степан вигукнув: "Дайте мне хоть дух перевести. Вы меня умертвите вашими благодеяниями" [3, 479]. Це був дуже цінний подарунок і Никифор Федорович виразив ним своє ставлення до Степана. Він вважав, що бджола потребує не тільки мистецької людини, але смиренної і праведної, – саме таким був Степан. Усе це дало поштовх добродійності Степанові, він відкрив свою школу.

Діти Сокири Зосим і Саватій, маючи однакове виховання, вирости зовсім різні. Сотник Сокира порівнює їх із двома липами, які посадив того дня, коли дітей знайшли. Деревя вирости однакові, а сини – ні: "Зосим оскорбил благородную природу человека" [3, 489]. На відміну від нього, Саватій став чесною і скромною людиною, що вміє розпоряджатися грошима і ніколи не просить їх у батьків. Сотник Сокира говорить: "Кто не нуждается в деньгах, тот богаче богато" [3, 489]. Саватій був талановитим і працював над собою, він не тільки грав на скрипці, а й відчував і розумів музику. Брати порізно писали і листи батькам. Зосим скупю і лише вимагав грошей, тоді як Саватій достеменно описував усі враження і завжди щиро дякував за все.

Вражає випадкова зустріч двох братів. Саватій надзвичайно здивований переміною брата. "Мне казалось, что я видел Зосю во сне, что на самом деле такое превращение невозможно в человеке. Такое помертвление всего человеческого" [3, 502].

Отже, і в сюжеті повісті, і в характерах персонажів, можна прочитати коди як філософських роздумів Г. Сковороди, так і майбутніх пошуків суті й призначення людської екзистенції.

Схожа до Зосима своєю споживацькою натурою Марися Шара з Шевчукового роману, яка запланувала одружити сина Владека з Мирославою Білецькою, щоб отримати дім у спадок.

Екзистенційність романів Валерія Шевчука проступає не тільки у специфіці художніх образів, сповнених настроями самотності, а й у відповідному філософському спрямуванні творів, де розгортається протистояння духовного і тілесного, раціонального й ірраціонального, свідомого і підсвідомого.

Письменники-екзистенціалісти прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. На перше місце виходять категорії абсурдності буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті; особистість має протидіяти суспільству, державі, середовищу, ворожому "іншому", адже всі вони нав'язують їй свою волю, мораль, свої інтереси й ідеали; поняття відчуженості й абсурдності взаємопов'язані та взаємозумовлені; вища життєва цінність вбачається у свободі особистості; існування людини тлумачиться як драма свободи; найчастіше розповідь ведеться від першої особи.

Основні категорії екзистенціальної філософії: людина – центр буття, абсурдність, відчуженість, самотність, свобода вибору, суб'єктивність істини.

Помітний неабиякий вплив Ф. Кафки на В. Шевчука. Людина, за світовідчуттям Ф. Кафки, беззахисна, приречена і пригнічена. Самотня, вона протистоїть цілому світові й безсила в цьому протистоянні. Художній світ Ф. Кафки: сон – страх – абсурд. У В. Шевчука спостерігаємо подібні елементи перевтілення, трагедію відчуженості особистості, фактор сну.

Вся Шевчукова проза – це твори про пошук сенсу буття. Лейтмотив його творчості – конкретне існування людини як індивіда. Проаналізувавши роман "Стежка в траві. Житомирська сага", можемо знайти підтвердження цьому. Весь сюжет роману

тримається на осі такого авторського спостереження: "Я помітив цікаву закономірність: життя людське – то плин, загалом малоцікавий, розмірений, навіть нудний. Банальне порівняння: життя – як ріка, але в ньому є щось тонко підмічене. Спокійно дзюркоче вона між каміння, тиха, мирна й лагідна, а заgrimіли грози, полилися дощі, і вона розливається, пиниться, каламутніє, рве греблі..." [4, 7].

Головний герой роману, від імені якого ведеться оповідь, Віталій Волошинський, у своєму становленні як особистість досить часто сперечається сам із собою. В нього піднявся бунт, коли невдячний хлопець обізвав його "мавпою". Він закипає образою і вирішує більше не коритися. "Але "раб" у нашій душі буває сильніший, ніж нам того хочеться" [4, 96].

Героїв роману автор поселив на одній вулиці, кожен живе своїм життям, а об'єднує їх боротьба зі своїми проблемами і ворожнеча між ними відбувається на основі морально-ціннісних понять.

Віталій Волошинський, ведучи свій літопис, постійно замислюється над комплексом духовного буття. "Я знаю: людина може бути гарна, ошатна, модно вдягатися... може замовляти, що хоче, але й при цьому залишається нещасна" [4, 87].

В. Шевчук подає суворий самоаналіз героя, що ототожнює себе із жабкою, "яка вилізла на чорну стежку і скаче лапами в холодний порошок, ніби в тому є якийсь глузд. Жаби, істоти корисні й безневинні, але вже тим бридкі й небажані, що почварні. Жодна ніжна істота не візьме мене в руки і не зігріє своїм теплом, а раз так, то і я ніколи не перетворюсь у принца" [4, 20].

Шевченків герой Степан почувався, мабуть, подібно. Його, відкинутого суспільством, людину з пересічною зовнішністю та глибоким внутрішнім потенціалом, спочатку не сприйняв і Никифор Сокира. Лише згодом, довівши свої цноти, Степан заслужив повагу в самого попечителя гімназії Івана Котляревського.

Для Шевченкових героїв – хлопців-близнюків, а особливо для Саватія, важливу роль у вихованні відігравав батько, тоді як для Шевчукового Віталія – мати, яка в духовному плані будувала дім і все, що в ньому.

Інший позитивний герой – Сильвестр. За задумом автора, поет і мислитель, що мав уособлювати саме небо, але повернувся з таборів низеньким лисим чоловіком у смішному вбранні,

невпевнений і закомплексований. Від нього відмовилася дружина і розлучилася з ним. Прийняла його назад лише заради дочки, яка мріяла про батька. Всі Сильвестрові мрії і сподівання затишного, люблячого дому і сім'ї розбилися вщент від холодної і жорстокої реальності, відчуття самотності в родинному вогнищі. І в думках він далі, мов дитина, складає дім, як макет із кубиків, але це лише макет. Та згодом, завдяки Сильвестровій делікатності, м'якому і обережному завоюванню прихильності жінки, перемагає його висока віра в моральні цінності. Отже, він віднайшов свою стежку в траві, в якій – ідеал родини.

Значний вплив на розвиток особистості мають зовнішні обставини. Боротьба і бунт – реакція на світ у В. Шевчука проявляється більш гостро, ніж у Т. Шевченка. В. Шевчук здебільшого зображає героїв у критичних межових ситуаціях, велике значення у формуванні особистості має образ дому. У Т. Шевченка важливу роль відіграють навколишні.

Специфіка екзистенціального типу Шевчукового світобачення зумовлена як впливом Т. Шевченка, так і є своєрідним продовженням філософських традицій Г. Сковороди. Людина може існувати як людина лише в середовищі своєї нації, оскільки немає людини абстрактної. Значущим для сприятливого існування людини є гуманність.

Єднають митців екзистенційні мотиви та конкретне співчутливе бачення людського існування. Вони ділять героїв на пристосованців і людей-інтелігентів, які живуть чесно. У становленні особистості важливу роль відіграє національна специфіка та екзистенційна філософема дому і родини.

1. *Горнятко-Шумилович А. Й.* Інтелектуалізм прози Валерія Шевчука: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / А. Й. Горнятко-Шумилович; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Л., 1999. – 18 с. 2. *Наливайко Д.* Інтелектуальна проза А. Камю / Камю А. Вибр. твори : У 3 т. – Т. 3. – Х., 1997. – 600 с. 3. *Шевченко Тарас.* Усі твори в одному томі. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. – 824 с. 4. *Шевчук В. О.* Стежка в траві. Житомирська сага. У 2-х т. – Т. 1. – Харків: Фоліо, 1994. – 494 с. 5. *Шевчук В. О.* Стежка в траві. Житомирська сага. У 2-х т. – Т. 2. – Харків: Фоліо, 1994. – 526 с.

